

Анотація

Бойко І.Й. Особливості соціально-правового статусу селянства Галичини (1349–1569 рр.). – Стаття.

У статті зазначається, що правове становище всіх категорій селян у Галичині у складі Польського королівства характеризувалося політичним безправ'ям і неповною цивільною правоздатністю. Селяни ставали людьми повністю залежними від пана, кріпаками, їх правове становище мало чим відрізнялося від рабського.

Ключові слова: селяни, Галичина, Польське королівство, шляхетські привілеї.

Summary

Boyko I.Y. Features of social-legal status of peasantry of Galychyna (1349–1569). – Article.

In the article marked, that legal position of all categories of peasants in Galychyna in the Polish kingdom was characterized by political lawlessness and incomplete civil legal capacity. Peasants became serfs, fully dependent upon a mister, their legal position differed little from a slave.

Key words: peasants, Galychyna, Polish kingdom, noble privileges.

УДК 340.15.653”

М.М. Кобилецький

**ПРАВОВИЙ СТАТУС ЮРИДИК В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ
ЗА МАГДЕБУРЗЬКИМ ПРАВОМ**

На відміну від німецьких, чеських, словацьких та угорських міст, що володіли магдебурзьким правом, особливістю українських міст стала наявність юридик. Окрім України, юридики існували також у польських, литовських та білоруських містах.

Правовий статус юридик в українських містах продовжує залишатись мало дослідженим в українській історико-правовій науці. Цій проблемі присвятили своїй праці історики Я. Ісаєвич, Г. Яценко, П. Сас, Н. Білоус, В. Отамановський. У свою чергу, дослідженню юридик присвятив свої роботи цілий ряд польських та білоруських істориків права.

Поряд з обмеженням прав міського самоврядування через втручання в їх розвиток службовців та власників міст і шляхти права міст обмежувались юридиками. Під юридиками в містах Польщі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, до яких належали українські землі, розуміли земельні ділянки разом з об'єктами нерухомості та проживаючими на них мешканцями, що не підпорядковувались органам міського самоврядування. У джерелах поряд з назвою “юридики” також вживали термін “юрисдикція”, “ґрунт”, “юрисдика” та латинські терміни fundus, jurisdictio, jurisdictiones. У документах з другої

половини XVIII ст. до кінця їх функціонування в XIX ст. головним чином використовувався термін “юристика” [1, с. 52-53]. Поняття “юристики” охоплювало землі, що входили до території міста, а в окремих випадках юристики створювались за межами міських територій. По-друге, юристикою вважались земельні ділянки, що не підпорядковувались органам міського самоврядування. Правовою основою для функціонування юридик був відповідний привілей короля або великого литовського князя. Професор Львівського університету Освальд Бальцер писав, що юристикою можна вважати майно шляхтича в місті, вилучене з-під міської юрисдикції [2]. Інший відомий польський історик права Станіслав Кутшеба вказував, що юридика – це “територія у місті або поза його межами, вилучена з-під міської юрисдикції” [3, с. 317-318]. На думку академіка Ярослава Ісаєвича, юридиками можна вважати феодальні володіння в межах міста, населення яких мало самоврядні органи управління, підпорядковані феодалам, а не магістратам [4, с. 285]. Обмеження прав магістрату здійснювалося двома способами: 1) звільнення з-під влади магістрату окремих будинків і земельних ділянок, власників яких звільняли від міських повинностей та судової і адміністративної влади магістрату; 2) виділення певних частин міста, населення яких звільнялось від влади магістрату та міських податків і зборів та утворювало власні органи самоврядування, що підпорядковувались феодалам [4, с. 282].

Збільшення кількості юридик підривало політичний і соціально-економічний статус міст, і за сеймовими конституціями 1659 та 1764 р. права юридик було частково обмежено [5, с. 55-56]. Конституція 1764 р. визначала два способи створення юридик. Перший з них реалізовували за допомогою відповідного королівського привілею, а інші – за рішенням власників міст, міських рад та ін. Юристики, що діяли на підставі королівських привілеїв і в літературі отримали назву “привілегіати”, мали чітко визначені права і привілеї та стосунки з міською владою. Своєю чергою, інша група юридик залежала виключно від волі їхніх власників.

Юристики були частиною міської території, що не підпорядковувалась міській владі та міським війтівсько-лавничим судам. Відповідно, лише вилучення окремих міських територій з-під влади міських органів влади не творило юридик. Юристики створювались на основі власних органів самоврядування та судочинства. Вони були властиві лише містам польського королівства, Речі Посполитої та Великого князівства Литовського. На виникнення юридик впливали три основні чинники: 1) володіння шляхтою і духовенством земельними ділянками на території міста; 2) слабкість міст, що дало змогу феодалам і духовенству займати земельні ділянки на території міста; 3) слабкість королівської влади і всесилля світських та духовних феодалів, внаслідок чого феодали порівняно легко домагались прав на незалежність від міста (юрисдикцію) своїх міських маєтків [6, с. 82-83]. В українських містах, що входили до складу Великого князівства Литовського, виникнення юридик відбувалося двома шляхами. По-перше, воно відбувалося шляхом поділу території міст між кількома власниками, і тому частини міст отримували окремий правовий статус. По-друге,

власний правовий статус отримували мешканці міст, що були підпорядковані феодалам та проживали на земельних ділянках, які належали шляхті [5, с. 169-170].

Виникненню юридик сприяло рішення сейму 1550 р., за яким шляхта отримала право на купівлю земельних ділянок у межах міста. Від юридик потрібно відрізнити передмістя, незалежно від того, чи мешканці передмість мали міське право, чи підпорядковувались власним органам управління [1, с. 60]. Наявні і в українських містах юридики можна поділити на кілька груп: 1) королівські або великокнязівські; 2) магнатські або шляхетські; 3) юридики, що були у власності церкви; 4) в'їтівські та радецькі юридики [1].

Королівські, великокнязівські юридики або старостинські, чи замкові, створені при оборонних замках у великих містах, і доходи від них йшли старості або іншим державним службовцям, що виконували функції з їх управління. Королівські юридики найчастіше створювали на територіях, які тривалий період часу перебували в їх підпорядкуванні [1, с. 149]. Частина юридик, як писав польський дослідник Ю. Мазуркевич, на прикладі міста Любліна, існувала без відповідної згоди короля, а лише згідно з волею їхніх власників [1, с. 22]. У Дрогобичі окремі будинки і земельні ділянки звільнялись від міських повинностей на підставі пільгових королівських привілеїв, а з XVI ст. на території міста мали свої будинки і земельні ділянки шляхтичі [4, с. 282-283]. Зокрема, у 1546 р. дрогобицький староста Стратеховський після викупу спадкового в'їтвства передав частину майна в'їтвства, що складалось з будинків і земельної ділянки, замковому писареві Б. Найдаковському та приєднав їх до замкової юрисдикції [7, с. 239-240]. В юридиках – власності католицької, греко-католицької та православної церкви – управління здійснювали єпископи або їхні представники. На території міста Дрогобича свої юридики мали монахи-кармеліти, так звану “Найдаківську толоку” та василіанський монастир, що володів земельною ділянкою на соляних промислах разом із двома будинками [4, с. 283]. Деякі інші статус мали юридики в місті Києві, де замковий уряд контролював частину Києво-Подолу разом із населенням. Замкова, або гродська, юридика була основною в місті й нею управляли підвоєводи. Окрім того, існували певні відмінності в управлінні юридиками, що належали світському духовенству та монастирям. Найбільша кількість юридик була власністю магнатів, шляхти та в окремих випадках міщан. Шляхта зазвичай розглядала юридики як нове джерело доходу [1, с. 61]. Перші юридики в українських містах магдебурзького права були створені в'їтами, що проводили їх локацію. В'їтівські юридики поступово були ліквідовані після викупу в'їтвств та ліквідації посад спадкових в'їтів.

Міські, або радецькі, юридики створювали на землях, що належали місту, там, де міська влада заселяла мешканців, не надаючи їм міського права та права власності на землю. Зокрема, у Львові, як вже було зазначено, власністю радників були села Сихів, Зубра. Окрім того, у Львові існувала ще низка юридик у межах міста та на Краківському і Галицькому передмістях. Їх власники в першій половині XVIII ст. становили 120 осіб, серед них – Потоцькі,

Яблоновські, Жевуські та інші могутні магнати Речі Посполитої [6, с. 83]. Наприклад, на Краківському передмісті було 29 юридик, з яких 18 належали духовенству. Найбільші з них юридики Зборівщизна, Сенявщизна, Кролівщизна та юридики вірменського єпископа, що мали по 30 будинків-халуп. В інших юридиках Краківського передмістя було по 5, 10 та 16 будинків-халуп. На інших юридиках Львова розташувалось різна кількість будинків: Остроговизній – 48, Глоговщинні – 28, Підзамковій – 150, Белщизні – 50, Святоянській – 50, єпископській – 50, бенедиктинок – 35 [6, с. 83]. В 60-х роках XVI ст. містечко Любче було розділене на чотири частини, окремо феодалі управляли чотири війти і тивун. У середині XVI ст. у Луцьку 37 феодалів та понад 20 у Володимирі володіли на території цих міст земельними ділянками. Зокрема, 60 підданих володимирського старости, з них 15 замісників, не платили жодних податків до міської казни та не виконували загальноміських повинностей [5, с. 170].

Відносини юридик з їхніми власниками визначались володінням ними земельними ділянками, на яких були розміщені юридики. До головних завдань власників належало врегулювання порядку функціонування юридик, контроль за сплатою податків, зборів та орендної плати [1, с. 62-63]. У разі несплати податків та орендної плати, власник міг передати земельну ділянку іншим особам. Орендарі також виконували певні роботи на користь власника. Орендна плата могла сплачуватись і натурою виробами ремісників та продукцією селян. Важливим доходом юридик, як і самих міст, було виробництво та продаж спиртних напоїв, з приводу чого виникали неодноразові конфлікти між міською владою та юридиками.

Значні території в Києві займали церковні та приватні юридики, які поряд із замковою юридикою також обмежували права магістрату в управлінні містом та сприяли зменшенню податків і зборів до міської казни. На початку XVII ст. у місті створено 11 юридик [8, с. 166]. За територією найбільшою була в місті юридика, що знаходилася під контролем Миколаївського Домініканського монастиря, який отримував підтримку від великих литовських князів та польських королів. Домініканській юридиці належало урочище Хлопач, земельні ділянки в межах міста та заміських територій. Власники цієї юридики отримували також доходи від суден, що плавали по Дніпру. Окрім того, київські міщани магдебурзької юрисдикції 6 лютого 1554 р. підписали угоду на сплату монастирю щорічно 8,5 кіп грошей в обмін на право шинкувати горілку та ін. [8, с. 167].

Ця ситуація призводила до конфліктів між магістратом та керівництвом домініканського монастиря. Зокрема, у 1626 р. магістрат звертався до королівських монастирів зі скаргами на кривди й утиски, що чинили пріор монастиря Св. Миколая та монахи київським міщанам [8, с. 168-169]. Також значна частина території міста належала єпископові і створила юридику під назвою Біскущина. Довготривалі конфлікти київського магістрату існували з Києво-Печерським монастирем, який володів земельними ділянками, промислами та самоврядуванням на основі привілею Сигізмунда Августа 1570 р. Окрім того, окремі юридики в Києві творили Софіївський, Пустинно-Микулівський, Кирилівський монастирі [8, с. 181]. У Дрогобичі за межами міста у XVI ст.

було створено Плебанську юридику, що належала православній церкві, і її мешканці мали право на вибори власних органів самоврядування на чолі з війтом, який очолював суд юридики. Власну юридику в XVIII ст. у Дрогобичі мала греко-католицька церква святого Юрія (Юрівщина), яку очолював війт [4, с. 291].

Найбільшими юридиками Краківського передмістя Львова була Підзамкова, що належала королівському старості, де проживало багато ремісників. За межами Краківського передмістя в 1727 р. переважна частина будинків була належністю юридик. Схожа ситуація простежувалася на галицькому передмісті. Так, на Постачанській вулиці у 1739 р. 18 будинків належало місту, 13 – шляхті та духовенству, 17 – монастирю босих кармелітів, 28 – Белзькому воєводі та ін. На вулиці Каліча Гора місту належало 9 будинків, руському воєводі – 26, настоятелю монастиря Святого Мартина – 10 [6, с. 84]. Значна частина юридик Львова належали католицькій, греко-католицькій та вірменській церквам. З 29 юридик на Краківському передмісті духовенство володіло 18 юридиками, із 70 юридик у передмісті 29 належали духовенству тощо. У Луцьку католицький костел у місті володів 10 будинками. У Києві в 70-х роках XVI ст. кількість міщан, що були підпорядковані церкві й монастирям, досягла кілька сотень осіб [5, с. 172]. Окрім того, на юридиках проживали також і селяни-кріпаки. Серед населення юридик були українці, поляки, євреї та особи інших національностей.

Мешканці юридик платили чинш (орендну плату) та виконували інші повинності на користь власників юридик. Розміри чиншів та повинностей не змінювалися протягом багатьох років. Складені в різні роки документи з продажу будинків у юридиках міста Львова свідчать про сплату одних і тих самих сум грошей та чиншів. Зобов'язання нового власника автоматично переходило і на його спадкоємців, що було обумовлено в контрактах [6, с. 88]. Мешканці юридик у більшості випадків також відмовлялись від виконання робіт з ремонту міських мурів, мостів. Наприклад, міщани Володимира у XVI ст. скаржились королівським комісарам, що мешканці юридик, які належали князям Чарторийським, не брали участі в ремонті міських мурів. Мешканці юридик також не виконували підводної повинності, що полягала в перевезенні товарів, пошти та іншого для потреб держави [5, с. 158]. В. Отамановський на прикладі Вінниці писав, що юридики значно погіршували правовий статус міста. Так, Вінницький староста Сосновський (1756 – 1782 рр.) створив на міських землях юридики Сосновська та інші, і значна частина міських мешканців проживали на міських землях, що призвело до обмеження міського самоврядування [9, с. 14-16].

Управляли юридиками зі згоди їхніх власників війти, яких, зазвичай, обирали мешканці, а затверджували власники юридик. Так само зі згоди власника або їхніх представників обирали лавників та інших службовців. Поряд із виконанням адміністративних функцій власники юридик володіли широкими повноваженнями в галузі судочинства. Суд власника юридики виконував функції апеляційного суду незалежно від того, був він одноособовим судом власника чи колегіальним судом. У більшості юридик суд під головуванням власника був апеляційним судом другої інстанції. На сьогодні серед дослідників

дискусійним залишається питання щодо категорії справ, які могли розглядатись у суді юридики та загальнодержавних судах.

Мешканці юридик були особисто вільними, і в разі їхнього бажання для набуття міського права або зміни місця проживання власник не міг їм у цьому перешкодити, окрім правових спорів, що виникали між власником і орендарем з приводу майна [1, с. 82].

Важливу роль у діяльності юридик відігравали ремісницькі цехи. Зокрема, у Києві існувала окрема система цехів, які належали замковій юрисдикції, що було передбачено в королівському привілеї 1516 р. [10, с. 295-302]. У Києві кількість ремісників, що були під контролем замку, становила у 1603 р. 336 майстрів 28 спеціальностей, що значно перевищувало кількість ремісників, які знаходились у складі цехів, котрі були під юрисдикцією Київського магістрату [11, с. 68-71]. У Дрогобичі під юрисдикцією магістрату залишався центр міста. До старостинської (замкової) юридики належало Зварницьке передмістя, Війтівська гора. Три плебанські юридики Дрогобича творили Плебанську громаду (Плебанію). Незначну територію міста становили “жупні юридики”, пов’язані з виробництвом солі. Збільшення кількості юридик та земельних ділянок, що їм належали, спричинило те, що у XVII–XVIII ст.ст. понад 60% населення міста Дрогобича підпорядковувалось власникам юридик.

На одних юридиках суд чинив сам власник юридик, на інших – його службові особи. На великих юридиках духовенства було два суди – світський і духовний. Судові функції виконував війт юридики спільно з лавниками та писарем. Війта, як і лавників юридик, обирали. Наприклад, до юрисдикції війтівського суду Святоянської юридики Львова належали дрібні майнові спори, податкові справи, дрібні кримінальні справи та ін. Вищою апеляційною інстанцією в духовних юридиках був духовний суд [6, с. 89]. На юридиках, поруч з іншими юридичанами, жили цехові ремісники та торговці. Одні з них самі осідали на землях юридик, інші опинялися під їхньою владою у зв’язку з переходом міських земель у неповну або повну власність юридик [6, с. 90]. Унаслідок цього вони підпадали в подвійну залежність від магістрату і юридик та несли подвійний тягар повинностей на користь міста і юридик. Місто було безсиле захистити своїх мешканців від феодалів і могло лише скаржитися на їхні незаконні дії. Лише в середині XVIII ст. було отримано згоду на подвійне підпорядкування місту мешканців юридик, що належали їхнім власникам [6, с. 92]. Такий самий порядок існував у юридиках, власниками яких була шляхта та державні службовці. Окрім того, мешканці юридик підривали економіку міста, виробляючи і продаючи алкогольні вироби та іншу продукцію ремісників. Так, у Львові значну кількість ремісників становили нецехові ремісники, що проживали в юридиках [6, с. 94]. Вони платили орендну плату – чинш, щоб не виконувати інші повинності на користь власників юридик, і складали значну конкуренцію цехам. На території юридик організація цехів відбувалась на основі феодальної організації праці.

Верховна влада в юридиках належала їхнім власникам. Устрій юридик був аналогічним організації влади в містах. Безпосередньо влада в юридиках

належала вїту і лавникам, яких обирали мешканці юридик, а управління в них відбувалося на основі магдебурзького права [1, с. 127-129]. У дрібних юридиках міщани підлягали юрисдикції міських вїтївсько-лавничих судів, а євреї – замкових судів. В окремих юридиках вїтїв призначали їхні власники. Існували також юридики, в яких взагалі не було вїтїв, а адміністративні функції виконували адміністративні органи власників юридик. У Володимирі юридиками, що належали світським та духовним феодалам, управляли слуги і вїйти, а в 1569 р. вони відкинули вимоги магістрату щодо сплати податків та виконання повноважень на користь міста [5, с. 171-172].

Функціонування юридик в українських містах магдебурзьким правом, як ми бачимо на прикладі Львова, Вінниці, Києва і Дрогобича, мало багато спільних рис, і воно було притаманно більшості міст. Загалом, на думку українських дослідників, юридики відіграли негативну роль у розвитку міст та міського самоврядування, оскільки зменшували міську територію та міські прибутки. Наявність юридик призводила також до конфліктів між органами міського самоврядування та власниками юридик. Феодалні юридики підвищували статус феодалів у місті, що відповідно обмежувало права міщан.

Література

1. Mazurkiewicz J. Jurydyki Lubelskie / J. Mazurkiewicz. – Wrocław, 1956.
2. Balzer O. Historia ustroju Polski (skrypt) / O. Balzer. – Lwów : Wyd. Posiartne, litografowane, 1933.
3. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie / S. Kutrzeba. – Wyd. VIII. – Warszawa, 1949. – Т. I. Korona.
4. Ісаєвич Я. Адміністративно-правовий устрій Дрогобича в добу феодалізму XVII ст. / Я. Ісаєвич // З історії Української РСР. – К., 1962. – Вип. 6-7.
5. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60 х годах XVI в. / П. Сас. – К., 1989.
6. Яценко Г. Юридики міста Львова в VIII ст. / Г. Яценко // Питання історії СРСР. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1958.
7. Грушевський М. Жерела до історії України-Руси / М. Грушевський.
8. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація і юрисдикція : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Наталя Олексіївна Білоус. – К., 2003. – 211 с.
9. Отамановский В. Винница как пример украинского города юного правобережья XVIII ст. / В. Отамановский. – Симферополь, 1948.
10. Roepfel R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadrecht / R. Roepfel // Abhandlungen der historisch – philosophisch Gesellschaft in Breslau. Band I. – 1858.
11. Яковенко Н. Новий документ до історії київських ремісничих цехів початку XVII / Наталя Яковенко // Архіви України. – 1989. – № 5.

Анотація

Кобилецький М.М. Правовий статус юридик в українських містах за магдебурзьким правом. – Стаття.

У статті висвітлюється процес виникнення юридик в містах України, що володіли магдебурзьким правом. Проаналізовано правовий статус юридик, що перебували у власності королівського двору, шляхти та духовенства. Показано адміністративні, поліцейські та судові повноваження власників юридик.

Ключові слова: юридики, магдебурзьке право, вїт, лава, цех.

*Summary***Kobileckiy M.M. Legal Status of Yuridik in the Ukrainian Cities after a magdeburge law. – Article.**

In the article the process of origin of yuridik lights up in the cities of Ukraine, which owned a magdeburge law. Legal status of yuridik is analysed, that were in the property of royal court, gentry, and clergy. The administrative constabularies and judicial plenary powers of proprietors of yuridik are rotined,

Key words: yuridiki, magdeburge lawt, viyt, lava, workshop.

УДК 340.15(477.82),,15”:347.97/99

О.В. Сокальська

**ФУНКЦІОНУВАННЯ КАПТУРОВИХ СУДІВ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI СТ.
(НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА)**

Історія судоустрою та судочинства українських земель на зламі середньовіччя та ранньомодерного часу ось уже півтора десятиліття знаходиться під пильною увагою українських дослідників. За цей період побачили світ і монографічні дослідження, і ціла низка наукових статей. Та, попри значний науковий інтерес, окремі аспекти залишаються малодослідженими або потребують суттєвих уточнень. Такою “білою плямою”, на наш погляд, є інститут каптурових судів у період перших довготривалих *interregnum* у Речі Посполитій. Здебільшого дослідники обмежуються згадкою про існування таких судових установ. Виняток становить окремий підрозділ книги “Суд і судочинство на українських землях в XIV–XVI століттях”, присвячений організаційним засадам та компетенції каптурових судів [1, с. 99-100]. Свої висновки автори роблять на основі каптурової постанови шляхти Великого князівства Литовського 1587 р. [2, с. 308-319] і, відповідно, визначають дату запровадження каптурових судів на українських землях – 29 січня 1587 р. [1, с. 100].

Каптурові суди діяли в Речі Посполитій у часи безкоролів'я. Їх створення зумовлене потребою у здійсненні правосуддя в період, коли повітові шляхетські суди переставали функціонувати, оскільки діяли за дорученням короля. Повноваження каптурових судів тривали до коронації нового господаря, після чого відновлювалася діяльність шляхетських судів. Отже, каптурові суди були надзвичайними й тимчасовими органами.

Традиційно термін “*captur*” тлумачать як головний убір ченців, священнослужителів або як капюшон, пов'язуючи його з тим, що члени суду покривали голови капюшонами (каптурами) на знак жалоби. Інколи його пов'язують із латинськими висловами “*judicium capturum*”, “*conventus capturus*” або “*libera captura*”, що означало негайне затримання злочинця, оскільки в період